

AKSAYAN DANIŞMANLIK (Peer-review) İŞLEVİ VE ÇÖZÜM İÇİN ELEKTRONİK YAZILIM PROGRAMLARI

Nezih OKTAR, Gülden AKDAL

Bilimsel dergilerde hakemlik-danışmanlık (peer-review) sistemi aynı konudaki meslektaş tarafından inceleme veya konunun iyi bileni tarafından değerlendirilmesi kavramı ve tanımı ile gelişmiştir. “Peer” sözcüğü önce Latince “par=eşit” sözcüğünden kaynaklanmış, daha sonra eski Fransızca’da kullanılmış ve İngilizce’ye “peer” olarak yerleşmiştir. “Peer” sözcüğünün değişik anlamları arasında “sorgulanan kişi kadar aynı yeteneği veya etkinliği olan kişi” tanımı da mevcuttur. Bu eşitlik kavramı günümüzde farklı boyutlardan ele alındığından tartışmalara yol açmaktadır. Ancak buna karşın yine de “peer-review” deyimini uygunluğu nedeniyle halen yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak son çeyrek asır içerisinde danışmanlık (peer-review) sistemi titiz ve kritik bir yaklaşımla yeniden ele alınmıştır (2). Bu değişim bilim dünyasındaki önemli gelişmeler sonucu olmuştur. Bilimsel kapasitenin artışı, rekabet gücü, AR-GE’ye ayrılan desteğin artışı, etik değerlerin ortaya çıkışı gibi değişik boyutları vardır.

Bu olumlu ya da olumsuz etkideki gelişmelerden editörlerin de etkilenmesi doğaldır. En çarpıcı örnek saygın bir adı olan “Index Medicus”ta arşivlenen mecmualar arasında hakemlik-danışmanlık (peer-review) işlevinin irdelendiği 1994 yılında sonuçlanan bir araştırmada makalelerin ancak %56 ila %65’inin gizli konsültan editör-danışmanlık sürecinden geçtiği ve şaşırtıcı olarak yayınlanan makalelerin yarısına yakın bir bölümünde hakemlik işlevinin

editörlerce çeşitli nedenlerle yürütülemediği ortaya konmuştur. (JAMA 1994; 272:156-8) (1). Klasik yöntemlerle yürütülen hakemlik işlevinin bu düzeyde aksaklık göstermesi son derece düşündürücüdür. Eski Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH) başkanı Harold Varmus’un önerdiği ve yaşama geçirdiği elektronik yayıncılık (e-biomed) ve onun geçirdiği evreler de danışmanlık açısından hedeflenen, istenilen başarıya ulaşamadı. Bu çarpıcı sonuçlar ve önerilen yeni sistemler, yayıncılıkta bilimsel etik ve hakemlik işlevi sorunlarını çözmeye yönelik yeni bir boyutta daha sağlıklı bir yaklaşım sürecine girmekte olduğumuzun habercileridir (3).

İnternet üzerinden elektronik danışmanlık sistemi

Elektronik yayıncılık ile danışmanlık sistemini birleştirebilen ve bunu virüsten arındırılmış güvenli bilgisayar yazılımları ile gerçekleştiren e-dergiler bu titiz ve saygın işlevi sorunsuz atlatabilecek gibi görünmektedirler. “On-line” bilgisayar sisteminde her değerlendirmenin açık olarak arşivlenmesi editörlerin işini kolaylaştırmaktadır. Zamanında değerlendirilmeyen yazıların hakemleri belirli aralıklarla otomatik sistemle uyarılmaktadırlar. Derginin yayın kurulunun belirleyebileceği kurallar ışığında bu danışmanlar devre dışı bırakılacak ve listeden otomatik olarak silineceklerdir. Danışmanlar hem editöre hem de yazar(lar)a aynı anda görüş bildirebilmekte ve bu da editör ve yardımcılarının denetiminden geçmektedir. Elektronik ortamda inter-net yoluyla otomatik olarak işleyen bu sistem her gelişmeyi arşivleyebilmekte dolayısı ile anlık istatistik bilgilere de ulaşmak olası olmaktadır. Bu yazılım programları danışmanın kişisel zaafiyeti dışında kalan bir çok danışmanlık sistemi zaafiyetlerini ortadan kaldırmaktadır. Ancak biraz önce de belirtildiği gibi en ileri yazılım programları dahi kullanılsa sonunda yapılan iş insan kalitesine dayanmaktadır. Bu sistem için danışmanın kalitesinin önemi ortadadır. Bu işlev için danışman sayısını en az 3, olası ise 5’e çıkartma, en azından yabancı dille yazılmış yazılarda uluslar arası danışmanları kullanma, yazar ve kurum

isimlerini kapatma, istatistik ve tarihi gibi uç konularda danışman bulundurma önerilir.

Danışmanların ödüllendirilmesi

Bilimsel saygın bir derginin danışmanlar kurulunda yer almak başlı başına bir onur verici durum olmasına karşın editörlerin sıkça karşılaştıkları ve başa çıkamadıkları zamanında ulaştırılmayan raporlar ile ilgili danışmanlara karşı tutumlarıdır. “Acaba danışmanlarıma hediye, promosyon mu verseydim?” düşüncesi. Bu sorun değişik platformlarda (WAME, CBT, v.b.) tartışılmaktadır. Elektronik sistemle editörler en çok rapor değerlendiren danışmanların istatistiklerini görebilme olanağına sahip olacaklardır. Performanslarını analiz etme olanağı bulacaklardır. Bu işlemler editörlerin yıl sonu değerlendirmelerinde danışmanları için takdir edecekleri ödülleri verme açısından yararlı olacaktır. Ama bu bize göre tartışmalarda adı geçen “para” ödülü hiçbir zaman olmamalıdır. Danışman değerlendirmesini iyileştirme için önerilerimiz Tablo 1'de sunulmaktadır.

Elektronik danışmanlık sistemlerinin olumsuz tarafları

Her sistemin entropi ve karşılığında da negentropisi vardır. Bu elektronik danışmanlık sisteminin olumsuz tarafları olarak inter-net sitesinin güvenliği ile ilgili olarak ara ara çıkabilecek sorunlar (Hack edilme-saldırı ile yayının kesilmesi), danışmanların bir hukuksal sorunda imzalarının bulunmaması sayılabilir ancak bunlar da güvenlik kalkanlarının, dijital-elektronik imzaların kullanılması gibi çözümlerle giderilebileceği düşünülebilir.

Sonuç

Sonuç olarak, elektronik bilimsel yayıncılıktaki yeni gelişmeler özellikle editörlerin sorunlu gördükleri bilimsel hakemlik sistemi ve etik sorunlarını çözmeye yönelik yeni bir boyutta daha sağlıklı bir yaklaşım sürecine girmekte

olduğumuzun habercileridir.

Danışman değerlendirmesini iyileştirme için öneriler:

- Danışmanların yeteneklerinin ve alt uzmanlık alanlarının iyi bilinmesi
- Yaşlı yerine genç danışman seçilmesi
- Makalelerin değerlendirilmesi sırasında kurallar belirlenmesi
- Danışmanların kararlarını “yayımlanamaz” “ana değişiklik gerekir” “kısmi değişiklik gerekir” “yayımlanabilir” gibi net verebilmelerini zorlayan şekillerin uygulanması
- Danışmandan gelen değerlendirmelerin istatistiklerinin yapılabilmesi
- Olanak bulunursa tüm bu işlevleri karşılayabilen elektronik yazılım programların kullanılması
- En iyi danışmanlık yapanlara her yıl ödül (takdir yazısı, plaket, kravat, broş, rozet v.b.- ama hiçbir zaman para değil) verilmesi ve dergide açık olarak ilan edilmesi.

Kaynaklar

1. Colaianni LA. Peer-review in journals indexed in Index Medicus. JAMA 1994; 272:156-158
2. Huth EJ. Tıp dergilerinde danışmanlık (peer-review): Dünü, bugün ve yarını. <http://www.tubitak.gov.tr/sbag/denetleme11.htm>
3. Oktar N. E-biomed proposal and peer-review in indexed biomedical journals. Nörol. Bil. D. 1999; 16(2) April-June